

D. Razauskas. Šiapus fantastikos: Betrizacija pagal Stanislavą Lemą

January 28, 2025

Kategorijos: Kultūra, Lietuvos kelias, Literatūra, Nuomonių ratas, Visi įrašai

Žymos: ateitis, betrizacija, Dainius Razauskas, fantastika, kosmosas, pagr-naujiena, progresas, visuomenė, Žemė

Lenkų mokslinės fantastikos klasikas Stanislavas Lemas (https://lt.wikipedia.org/wiki/Stanis%C5%82aw_Lem) (Stanisław Lem) 1961 m. išleido knygą *Powrót z gwiazd*, kuri 1964 m. buvo perleista lietuviškai pavadinimu „Grįžus iš žvaigždžių“ (toliau pasviraisiais rašmenimis bus cituojamos sutrumpintos ištraukos iš šio leidimo p. 39, 41–42, 54, 76, 79, 127–128, 131, 165, 166, 223, 225).

Knygos turinys, trumpai drūtai, toks: žmonija pagaliau paleidžia į kosmosą (<https://alkas.lt/?s=kosmosas>) tarpžvaigždinį laivą, kuris, atlikęs ekspedicijos užduotis, sėkmingai grįžta Žemėn. Bet kadangi laivas skrido šviesos greičiui artimu greičiu, tai ekspedicijos dalyviai grįžta Žemėn pasenę vos keliolika metų, o Žemėje per tą laiką praėjo apie šimtą. Žodžiu, astronautai grįžta į nebepažįstamą, svetimą pasaulį, kuriame toliau ir rutuliojasi knygos veiksmas.

Mums dabar įdomu tai, kad autorius šitaip pristato savitą visuomenės raidos prognozę, savotišką (anti)utopiją, kurią iš dalies galime laikyti pranašyste.

Naujosios visuomenės pagrindas yra vadinamoji *betrizacija*. Apie ją grįžęs iš žvaigždžių knygos herojus sužino iš ką tik susipažintos merginos, pasikvietusios jį į svečius. Patyrusi, kad šis žemę paliko prieš daugiau nei šimtmetį, ji staiga atšoka ir klausia:

- *O ar tu... buvai betrizuotas?*
- *Kas gi tai?*
- *Nebuvai?*
- *Kad net nežinau, ką tai reiškia. Naise... mergyte, kas tau?*
- *Ne... nebuvai, – kuždėjo. – Jeigu būtum, tikriausiai žinotum...*

Norėjau prieiti prie jos. Ji pakėlė rankas.

- *Nesiartink! Ne! Ne! Maldauju tavęs!*

Ji traukėsi prie sienos.

- *Na, sėdžiu, matai, nusiramink. Kas per dalykas tas be... ar kaip?*
- *Tiksliai nežinau. Bet... kiekvienas yra betrizuotas. Vos tik gimęs.*
- *Kas tai yra?*
- *Atrodo, kad kažko įleidžiama į kraują.*
- *Visiems?*
- *Taip. Nesijudink.*
- *Vaikeli, nebūk juokinga. Juk aš ne laukinis žvėris... Nepyk, bet... man atrodo, kad visi jūs truputį pamišote. Tarsi visiems būtų uždėti antrankiai, mat gal kartais kuris nors yra vagis.*
- *Tai yra... todėl... kad negalima būtų žudyti.*
- *Negali būti! Žmogaus?!*
- *Nieko...*
- *Žvėrių taip pat?*
- *Taip pat. Nieko...*

Ji čia sunerdavo, čia vėl atnerdavo savo rankų pirštus, neatitraukdama nuo manęs akių, – tartum tais žodžiais būtų paleidusi mane nuo nematomos grandinės, lyg būtų įdavusi man į rankas peilį, kuriuo galėčiau ją persmeigti.

- *Naise, – pasakiau visai tyliai. – Naise, nebijok. Iš tikrųjų... nėra ko bijoti.*

Ji stengėsi nusišypsoti.

- *Nieko nepajutai?*
- *O ką turėjau pajusti?*
- *Pagalvok, kad darai tai, ką tau pasakiau...*
- *Kad žudau? Tai turiu įsivaizduoti?*

Ji krūptelėjo.

- Taip...
- Na tai kas?
- Ir nieko nejauti?
- Nieko. Bet juk tai tėra tik mintis, aš visai neketinu...
- Bet tu gali? Ką? Tikrai gali? Ne, – sušnibždėjo vien lūpomis, lyg sau pačiai, – tu nebetrizuotas...

Knygos herojų šis susitikimas sukrėtė ir privertė giliai susimąstyti. Tada jis prisiminė ir savo patirtį adaptavimosi stotyje Mėnulyje, kurioje visi grįžę iš žvaigždžių pirmiausia kurį laiką turėjo praleisti:

Jeigu būtų stengiamasi tik supažindinti su technika ir papročiais, nesukčiau sau galvos. Bet jau Mėnulyje pastebėjau, kad kartu stengiamasi įskiepyti tam tikrą požiūrį į reiškinius, net jų įvertinimą. Taigi buvo pateikiama paruošta vertinimo skalė ir, jeigu kas jos nepriimdavo, tatau – ir aplamai viskas – būdavo aiškinama koservatizmu, nesąmoningu pasipriešinimu, senų įpročių rutina ir taip toliau. Visai neketinau atsisakyti šių įpročių ir pasipriešinimo, kol neįsitikinsiu, kad tai, kas man siūloma, yra geriau.

Aiškindamasis pasaulyje įvykusias permainas knygos herojus kreipėsi ir į psichologą, kuris jam paaiškino:

– Tai gerovės epocha. Išvertus į erotinių dalykų kalbą, tatau reiškia: abejingumo epocha. Pažanga niekada neateina veltui. Mes atsikratėme tūkstančių pavojų, konfliktų, bet už tai reikėjo mokėti. Visuomenė sušvelnėjo, o jūs esate, jūs galite būti... šiurkštus. Suprantate?

Galų gale herojus susirado paprasčiausią istorijos vadovėlį ir štai ką iš jo sužinojo apie betrizaciją:

Šią istoriją paruošė trys žmonės: Benetas, Trimaldis ir Zacharovas. Iš to kilo pavadinimas. Nustebau sužinojęs, kad jie buvo mano vienmečiai – jie tai paskelbė po metų nuo mūsų išskridimo.

Žinoma, pasipriešinimas buvo didžiulis. Iš pradžių niekas nenorėjo šio projekto net laikyti rimtu. Paskiau jis pateko į SNO forumą. Kurį laiką projektasėjo iš pakomisijo į pakomisijį – atrodė, kad jis nuskęs nesibaigiančiuose debatuose. Tačiau tuo tarpu eksperimentiniai darbai sparčiai pasistūmėjo į priekį, buvo padaryti patobulinimai, atlikti masiniai bandymai su gyvuliais, paskiau su žmonėmis (pirmieji leidosi išbandomi patys kūrėjai – Trimaldis kurį laiką net sirgo; dar nebuvo žinomi pavojai, kurie nuo betrizacijos gresia suaugusiems, ir tas nelemtas įvykis sustabdė darbą aštuoneriems metams). Bet septynioliktais metais nutarimas dėl visuotinio betrizacijos įvedimo įsigaliojo.

Tačiau tuo kova dėl žmonijos humanizavimo (taip pasakyta vadovėlyje) buvo tik prasidėjusi. Daugelyje kraštų tėvai nenorėjo leisti betrizuoti vaikų, o pirmosios betrizavimo stotys buvo užpildinėjamos. Kelios dešimtys jų buvo visiškai sunaikintos. Riaušių, represijų, prievartos ir pasipriešinimo laikotarpis truko kokius dvidešimt metų. Vadovėlis visai gerai suprantamais sumetimais paminėjo jį tik bendromis frazėmis. Persilaužimas įvyko tada, kai jau primoji betrizuotoji karta susilaukė vaikų.

Apie biologinę šios priemonės pusę knygutė nieko nesakė. Užtat labai buvo šlovinami Benetas, Zacharovas ir Trimaldis. Buvo pasiūlytas projektas Naujosios eros metus skaičiuoti nuo betrizacijos įvedimo, bet jis nebuvo priimtas. Laiko skaičiavimas nepasikeitė. Pasikeitė žmonės. Knygos skyrius baigėsi patetišku laikotarpiu Naujoje humanizmo epochoje.

Ar neprimena „istorijos pabaigos“ ir visuotinės taikos, primygtinai diegiamo „politikorektiškumo“ ir lyčių vienodumo, galiausiai privalomų skiepų ir visiško negebėjimo, neįgalumo, netgi draudimo gintis nuo agresijos tiek buitiniu, tiek valstybiniu lygiu?

Kai masinio pasipriešinimo ir smarkių susidūrimų laikotarpis praėjo, prasidėjo tariamas apirimimas. Tariamas, nes tada pradėjo iškilti kartų konfliktas. Jaunoji, betrizuotoji karta bręsdama atmesdavo žymią dalį žmonijos pasiekimų – papročiai, įpročiai, menas, visas kultūrinis palikimas buvo iš pagrindų pervertinti. Permaina palietė didžiulę daugybę sričių – erotinį gyvenimą, visuomenės papročius ir net požiūrį į karą.

Žinoma, kad šio didelio žmonių pasikeitimo buvo laukiama. Įstatymas įsigaliojo tik po penkerių metų nuo priėmimo dienos, nes per tą laiką buvo paruošta daugybė kadru – pedagogų, psichologų, specialistų, kurie turėjo rūpintis atitinkama naujos kartos vystymosi kryptimi. Reikėjo visiškai reformuoti mokyklą, pertvarkyti spektaklių repertuarą, lektūros, filmų tematiką. Tai buvo didelių tragedijų laikai. Betrizuotasis jaunimas pasidarydavo kažkoks svetimas savo tėvams.

Po galais, ar nieko neprimena?

Po kurio laiko herojus vargais negalais susirado bičiulį, parskridusį tuo pačiu žvaigždėlaiviu („adaptacijos tikslais“ sugrįžėliai buvo išskirstyti, ir jiems primygtinai „nerekomenduojama“ susitikinėti). Iš jo sužinojo, kad žmonija daugiau nebeskraido į žvaigždes, nes nebesugeba rizikuoti. Kosminės programos nutrauktos ir pakeistos socialinėmis.

Galų gale bičiulis įvertino įvykusias permainas taip:

– *Manau, kad jie padarė baisų dalyką. Jie nužudė žmoguje žmogų.*

Ir knygos herojaus paklausė:

– *Gavai hipnagogą?*

– *Hipna... tą aparatą mokymuisi miego metu? Taip.*

– *Naudojai jį?! – beveik sušuko jis.*

– *Ne... o kas?*

– *Tavo laimė. Sviesk jį į baseiną.*

– *O ką? Kas tai yra? Tu naudojai?*

– *Ne. Kažkas mane sugundė, ir išklasiau jo nemiegodamas, nors instrukcijos draudė. Na, tu neturi supratimo!!*

Aš taip pat atsisėdau.

– *Kas tai yra?*

Jis niūriai žiūrėjo.

– *Saldumynai. Tikra cukrainė, aš tau sakau. Kad būtum švelnus, kad būtum mandagus. Kad susitaikytum su kiekvienu nemalonumu, jeigu kas nors tavęs nesupranta arba nenori būti tau geras – moteris, suprask – tai yra tavo kaltė, o ne jos. Kad aukščiausias gėris yra visuomeninė pusiausvyra, stabilizacija, ir taip toliau, ir taip toliau – suk suk ratelį, suk į vieną pusę.*

– *Tai turbūt betrizacijos pakaitas, – sumurmėjau.*

– *Aišku. Ten dar buvo daugybė kitų dalykų. Kad niekuomet negalima pavartoti nei jėgos, nei agresyvaus tono bet kieno atžvilgiu, o jau suduoti kam nors yra gėda, net piktadarybė, nes tai sukelia baisų nervinį sukrėtimą. Kad, nepaisant aplinkybių, negalima kovoti, nes kovoja tikrai žvėrys, kad...*

Panaši, žinoma, ir jau betrizuotų vaikų auklėjimo kryptis:

Savotiško jauniausiųjų lavinimo pagrindą sudaro jų supažindinimas – specialiais žaidimais – su pasaulio, Žemės sąranga, su visuomenės gyvenimo turtingumu ir įvairumu. Jau ketverių penkerių metų vaikams kaip tik tokiu, natūraliu būdu buvo skiepijami pakantumo, bendravimo principai, kad reikia gerbti kitų įsitikinimus ir pažiūras, kad įvairių rasių vaikai (taigi žmonės) neturi jokių skirtingų išorinių savybių. Visa tai man atrodė labai gražu, tačiau su viena principine sąlyga, nes nepajudinamas to pasaulio pagrindas, jo viską apimantis įstatymas yra betrizacija.

Viskas, kas egzistavo, tarnavo žmonėms. Niekas neturėjo vertės, tik patogumai, akivaizdžių ir subtiliausių poreikių tenkinimas. Tai buvo pasaulis be pavojų. Siaubui, kovai, bet kuriai prievartai jame nebuvo vietos. Tai malonumo, švelnių formų ir papročių, neaštrių perėjimų, nedramatiškų situacijų pasaulis.

Nuostabu, kaip kartais žmonės tiksliai perpranta būsimus reiškinius dar tik iš jų daigų ir numato jų padarinius per beveik šimtą metų į ateitį!

Ir beviltiška, sunkiai suvokiama Vakarų laikysena Rusijos užpultos bei nuožmiai niokojamos Ukrainos atžvilgiu, užtrukusi jau tris metus, pasirodo, seniai turi pavadinimą – *betrizacija*.

Nors S. Lemas šį savo sukurtą žodį paaiškino savaip, bet man jis pernelyg suskamba su anglų kalbos aukštesniojo laipsnio būdvardžiu *better* 'geresnis' (arba prievoksmiu 'geriau'), kad galėčiau į šį sąskambį lengva ranka numoti. Tokiu atveju *betrizacija* turėtų gerai pažįstamą sinonimą, lygiai taip pat padarytą iš lotynų kalbos aukštesniojo laipsnio būdvardžio *melior* 'geresnis', – tarptautiniu tapusį žodį *melioracija*, pažodžiui 'gerinimas'. O melioracija sovietmečiu mus jau pervaziavo savo vikšrais, tad jau turėjome progą iš jos neblogai pasimokyti.

Čia dar būtų verta prisiminti priežodį, jog „gerais ketinimais kelias į pragarą grįstas“. Jei tik būtų galima nuoširdžiai patikėti tais „gerais ketinimais“.